

GONDOS BORBÁLA

A BOSZORKÁNYOK NETRE KÖLTÖZTEK

Pogány vallás a közösségi médiában – a #WitchTok jelenség

■ A boszorkányokkal kapcsolatos előítéletek a művészetből és médiából egyaránt táplálkoznak. A mesék szívtelen banyái, a horrorfilmek sötét varázserejű lényei, a festmények otromba szipirtyói a gonoszsággal, sátánizmussal, fekete mágiával (ami ugyan része a vallásnak, de sok gyakorlója elhatárolódik tőle) mossák össze ezt a kereszténység előtti természetvallást. Ez a narratíva természetesen visszavezethető a 15–18. századi boszorkányüldözésekre és -perekre, amelyek jelen voltak Európában és Amerikában egyaránt, és tulajdonképpen hadjáratok voltak az egyház részéről azok irányába, akik nem vették fel az új vallást, maradtak a pogányság, politeizmus, régi hitrendszer vonzaskörében. És ahogyan a lincshangulatban számos alkalommal megtörtént már a történelem során, hamisan, pusztán rosszindulatból vádolt személyek is szenvedtek, máglyán égtek, vízbe fulladtak hamis rágalmozások miatt. És annak ellenére, hogy a vélt boszorkányok megölése archaikus történelemnek tűnhet a mai kor emberének, a modern kor is szolgál példákkal a meghurcolásokra: boszorkányüldözés történt a 2000-es években afrikai országokban is.¹

A kereszténység intézményesített terjesztése után a boszorkányság (amely egy átfogó kifejezés, ezen belül több ág és vallás létezik) és egyéb pogány vallások „az ördög jelét” viselték magukon, a gyakorlóikat jobb esetben rossz szemmel nézték, így a boszorkányok gyülekezése, a kovenek² működése a közember számára mindig egy misztikus, titok fedte, sötét tevékenységnek számított, és napjainkban sem mondható megszokott jelenségnek. Ezért is különösen érdekes fenomén olyan internetes csoportok, tartalomgyártók működése, amelyek/akik sokszor valós identitásukat felvállalva boszorkányoknak vallják magukat, olyan szövegeket, videókat osztanak meg, amelyek e pogány természetvallással kapcsolatosak, hagyományos vagy újszerű rituálékat végeznek bennük annak ellenére és azzal együtt, hogy napjainkban is negatív reakciókat vált ki a taglalt hitvilág nyílt képviselése.

Mielőtt az internetes (ezen belül a TikTokon jelen lévő, mivel ebben az írásban az említett videómegosztó platformot vizsgáljuk) boszorkányközösségről beszélnék, röviden ismertetem ezt a vallást és lényegét az alapján, ahogyan Raven Grimassi amerikai szerző, wicca³ pap összefoglalta *Spirit of the Witch Religion & Spirituality in Contemporary Witchcraft* című könyvében. Az író a *Witchcraft as a Religion* nevet hordozó fejezet elején hangsúlyozza, hogy a boszorkányság a tévhitekkel ellentétben nem a sátánimádát eszköze, hiszen ez a vallás jóval a kereszténység (és persze ennek fogalomköre) előtt létezett. Régi forrásokban városok, falvak szélén élő, istennőket tisztelő, gyógynövények hatását ismerő személyeket illettek ezzel a megnevezéssel, modernebb korszakban a boszorkány a Föld és élet, a természet mélységes tisztelőit jelöli. Szerintük a föld tudatos lény, női istenség (egyaránt hordozva feminin és maskulin jellemzőket), minden belőle születik, és oda tér vissza. E szerint a hitvilág szerint a természet és annak törvényei egy felsőbb erő (legyen az asztrális vagy spirituális) kifejeződései, ezért követik ezeket elkötelezetten. A boszorkányünnepek ugyanis a termés, évszakok, holdciklusok és egyéb asztrológiai események köré szerveződnek.

Grimassi azt is megjegyzi, hogy a pentagram, azaz az ötágú csillag nem sátánista szimbólum, hanem a négy elem és a lélek harmóniájának és szimbiózisának jelképe. Ezenkívül felsorol olyan rituálékon, gyakorlatokban használatos kellékeket, amiket az aktív vallásgyakorlók használni szoktak, és a négy elem manifesztációinak tekinthetők: ilyen a pentagram (föld) mellett a pálca (levegő), a tőr (hagyományos megnevezése athame, a tüzet jelképezi) és a kehely (víz). A szerző szót ejt arról is, hogy néhány boszorkányhagyomány szerint a pálca a tűz, a tőr a levegő képviselője. Ez a sokágú pogány vallás úgy tekint a felsorolt eszközökre, mint felsőbb energiák forrásaira, hiszen számukra ezek a tárgyak kapcsolatban állnak metafizikai síkokkal.⁴

Mivel a boszorkányság nem egy intézményesített vallás, így nincs globális kánon a gyakorlását illetően. Napjainkban jellemző az is, hogy akik a témában informálódni szeretnének, inkább az internetet veszik alapul (sok esetben tanulmányok, e-könyvek és ismeretterjesztő anyagok helyett személyes beszámolókból tanulva), minthogy különböző könyvekből tanuljanak erről a pogány hitrendszeréről. Ilyen okokból ritka is az egyetértés a közösségben. Ezt alátámasztja Alexandra Frampton és Alexandra Grandison 2022-es kutatása,⁵ amelynek részét képezte internetes boszorkányközösségek tagjainak megkérdezése az adott témában. Egy önmagára Faye-ként hivatkozó megszólaló állítja, hogy „nem tudunk semmiben sem megegyezni... Az egyik folyamatosan jelen lévő témája a boszorkányságnak a dogma hiánya. Nincsen biblia, amit követni kellene, nincsen hitvallás mint olyan.”

Nehéznek tűnhet így körvonalazni, hogy pontosan miben áll ma a boszorkányság gyakorlása, és erre a szakirodalom is rávilágít: legtöbbször különböző eszmék, jelenségek és mozgalmak alapján vizsgálják ennek a pogány vallásnak a kifejeződését az interneten, ilyen a feminizmus, az emberi jogok (főleg a marginalizáltak felkarolása, az elnyomás elleni lázadás) vagy különféle antikapitalista törekvések. Az utóbbival áll szemben Chris Miller megfigyelése, aki észrevételeit *How Modern Witches Enchant TikTok: Intersections of Digital, Consumer, and Material Culture(s) on #WitchTok* című írásában publikálta,⁶ rávilágítva a tényre, hogy a régi boszorkányok egyik elve, a földi javak elutasítása mára kifordult tengelyéből. Bár kutatása alátámasztja ezt az elgondolást, a materialista boszorkánykép nem fedi le a teljes közösség magatartását, és a modern kori történelem ellenpéldákat is mutat: többször is tüntettek a boszorkányok számukra fontos ügyekben, ilyen az 1968-as amerikai megmozdulás, amikor egy W.I.T.C.H. elnevezésű gyülekezet megátkozta a „Wall Street-i bankárokat, a szépségversenyeket és a Playboy Klubot”;⁷ a New Forest Coven, amely tagjai 1940-ben Adolf Hitler ellen intézték varázslataikat; vagy néhány kaliforniai csoportosulás, amelyek 1971-ben a vietnámi háború ellen léptek fel.⁸ Miller jelenünk online tevékenységeiben viszont felfedezett egy olyan sémát a TikTokon jelen lévő boszorkányok körében, ami a konzumerizmust élteti. Erre példa (enyhébb esetben) a pénz bevonására alkalmas varázsigék terjesztése, de sokszor felbukkan saját árucikkek marketingje, termékek beszerzésére való buzdítás, a fizetésért végzett tarotkártya olvasása és hasonló tippek, szolgáltatások. A tanulmány szerzője ugyanakkor nem feledkezik meg tájékoztatni olvasóját arról, hogy az újpogány vallások (mivel ő a wiccákat, druidákat, pogányokat egy kalap alatt elemzi az interneten elmosódó határok miatt) természetüknél fogva materialisták, mivel szükségük van bizonyos eszközökre, hogy a profán és transzcendens világok között kapcsolatot teremthessenek.

Miller állítása szerint a WitchTok mint jelenség fejtörést okoz azoknak a kutatóknak, akik a boszorkányságot „a kapitalista árucikké válás ellenében pozicionálják”. Éppen ezért fontos megnéznünk, hogy az idézett tanulmány szerzője és mások miképpen definiálják ezt a közösségi médiában épített, megjelenített, talán valamilyen szinten átdolgozott vallást.

Az eddigiekben bemutatott tanulmány szerzője azt állítja, hogy a WitchTok olyan személyek gyűjtőhelye, akik önként léptek ebbe a pogány vallásba, boszorkányokként hivatkoznak magukra. Ez a felület a címszavas keresésével és algoritmusával sokat segít a tudásukat mélyíteni vágyóknak, összehozza a hasonló érdeklődési körű személyeket, a közösségen belül pedig kölcsönösen tanulnak egymástól a résztvevők. Az interneten az anonimitás megteremti egyesek számára azt a komfortot, hogy bátran kísérletezzenek, új ismereteket gyűjtsenek, a való világban épített énjüktől eltérő módon nyilvánuljanak meg anélkül, hogy személyük ellen szólna bárki. Ilyen értelemben az elemzett formátumhoz biztonságérzet társul mindazok számára, akik használják. Ezenkívül az internetes közösségekre jellemző a vertikális hatalmi struktúra, így a tekintélyelvűség elhalványul (ami sok vallás esetében nem mondható el). Igaz, a boszorkányoknál is létezik mentor–mentorált viszony, viszont ez nem kötelező része a vallásgyakorlásnak és a tanulásnak. Ezek mellett a szerző kiemeli, hogy a TikTokon fontos a „boszorkányos esztétika” (witchy aesthetic) megteremtése tartalomgyártói és fogyasztói részről, a videókban jellemzően sötét színek, kristályok, növények, gyertyák és egyéb, boszorkánygyakorlathoz kapcsolódó eszközök láthatók. A kutató megfigyelése alapján sok videó a #witchtok hashtag (címke) alatt pusztán szórakoztató, és legyen szó csak táncokról, szkeccsek-ről, különböző témájú felszólalásokról, ezek a tartalmak mind fontosak az identitás megszilárdításához, a közösség megerősítéséhez.

Esmé Lily Katherine Partridge egy 2021-es kutatásában⁹ megállapítja, hogy a WitchTok jelenleg az egyik legfelkapottabb digitális spiritualitási forma. Ennek tagjai – megfigyelése alapján – legtöbbször milleniális vagy Z generációs (vagyis nagyjából 1981–2010 között született) nőknek vallják magukat. Oren Golan a *Religions* című folyóiratban¹⁰ arra mutat rá, hogy a digitális fiatalság, elszakadva az eddigi társadalmi modellektől, nemcsak a családjukban és különböző intézményekben szocializálódik (érvényes ez a vallásgyakorlásra is), hanem szívesen használja ilyen célokra a közösségi médiát. „Ezek a mai fiatalok” ott fejtik ki véleményüket az őket érintő és érdeklő ügyekben, „kifejezik vallási hovatartozásukat, valamint tartalmas kapcsolatokat alakítanak ki, és kifejelesztenek egy olyan szubkulturális, szimbolikus kultúrát, amely vallási identitásukhoz kötődik”. Ezenkívül megállapítja, hogy a modern kor „hálózati individualizmusa” az egyénre, az önmegvalósításra helyezi a hangsúlyt a fundamentalista, kollektív érdekekkel szemben. Lindsey Wright a *The Sound of Identity: Audios and Hashtags as Nexuses of Practice on TikTok* című írásában¹¹ azt állítja, hogy a TikTok-os boszorkányközösségnek nem lesz automatikusan tagja az, aki a #witchtok címkével közöl videókat. Ami lényeges, az a releváns témák feldolgozása, a közösségi nyelvezet használata, a tartalmak, témák megvitatása online és offline közegben.

A közönséget tehát a fent említettek alapján lehet körvonalazni. De vajon mi áll a tevékenységük, a munkájuk, milyenek a tartalmaik, mennyire építenek az antik, pogány vallásra, és közösségi célok vezérlik-e őket úgy, ahogy azt magukról vallják, ahogy kutatók megfigyelték?

Ezt az internetes közösséget vizsgálta Fiona Matsen is, aki többek között feminista megközelítésből, a női egyenjogúság megnyilvánulásait kutatva elemezte a TikTok-videókat.¹² Észrevételei szerint egy istennő tisztelete, a boszorkány vallás szimbolikájának követése azt az érzetet kelti a nőkben, hogy már nem kell a „törékeny, bajbajutott kisasszony” szerepében tetszelegniük, hanem erős individuumként gondolhatnak önmagukra. Így könnyebb kilépni a patriarchátus eszméiből, és szakítani a hagyományos, nőkről alkotott képpel. Matsen megfigyelései szerint a boszorkányság gyakorlása segít gyógyulni (leginkább mentális és érzelmi szinten), hiszen a test elfogadása, dicsérete és a női lét ünneplése is részét képezi ennek a természetvallásnak. Mindezek ellenére Matsen azt állítja, a nők felkarolása nem mutatkozik meg annyira hangsúlyosan a WitchTokon, mint amennyire a

fogyasztói, konzumerista törekvések és az esztétika kidolgozása, megjelenítése. Ezt a kutató ötven megtekintett és elemzett videó alapján állítja, és hasonlóan jártam el én is, annak érdekében, hogy különböző tanulmányok áttekintésén, előzetes, személyes benyomásokon túl is pontos képet tudjak adni erről az online valási szubkultúráról.

A továbbiakban összegzem, hogy a megnézett videók alapján milyen képet fest magáról ezen az alkalmazáson az említett csoport. Ahogyan Matsen, én is ötven videót néztem meg, amelyeket a tartalomgyártók (többek között) #witchtok címkével láttak el, azzal egészítve ki az említett szerző módszerét, hogy legalább százezer kedvelést elérő videókat vettem számításba. Úgy vélem, minél több felhasználó pozitív reakcióját követve reprezentatívabb képet lehet nyerni a közösségről, mint tetszőlegesen szemlélve a keresés alatt felbukkanó tartalmakat (igaz, ez a kis tétel önmagában nem mondható reprezentatívnak, viszont itt nem is célom szociológiai szempontból elemezni a csoportot: inkább ízelítőt adnék abból, mit jelent ma boszorkánynak lenni az interneten, hogyan működik ez a hálózat, mit fogyasztanak a felhasználók, mit tartanak önmaguk és a publikum számára fontosnak).

Ahogyan azt már előttem több kutató is megfigyelte, az egyik legfontosabb „kritériuma” a WitchTokra érkező tartalmaknak az atmoszférateremtés, eszközök, dekorációk, sőt hangok használata, amivel a gyakorlatokat és ezt az életstílust azonosítják. Visszatérő így például az *October Country – My Girlfriend is a Witch* című dala, szárított növények és ezek felhasználása, mozsár, kristályok felbukkanása a képsorokban. A legszembeűnőbb mégis a gyertyák használata és jelenléte, hiszen a megtekintett videók 40%-ában (pontosan húszban) valamilyen formában jelen van ez a tárgy, legyen szó az esztétika megteremtéséről a háttérben, a lánggal történő varázslatról vagy egy rituálé, mágia véghezviteléről. Az általam szemlélzett közösségimédia-tartalmakban alig volt jelen a „female empowerment”, női jogok, feminizmus tematikája. Ehelyett oktató és informáló célzatú tartalmak, tippek kezdőknek, mémek, varázslatok bemutatása, trükkfelvételnek tűnő videók bukkantak fel tízezer fölötti kedveléssel.

Vannak esetek, amikor feltűnő az információk hiányos átadása: sem a videóban, sem a leírásban nem szerepel útmutatás, kiegészítés ahhoz, amit látunk. Ilyen például @hannah.dierks_ néven futó felhasználó videója¹³ arról, hogyan készíti el maga számára a rózsavízet, a néző viszont nem tudja meg, hogy a keverék milyen jelentőséggel bír, mi lesz a szerepe, sorsa a továbbiakban, mire használja a boszorkány. Hasonló @allthingswitchy1 videója¹⁴ is, amelyben fekete sőt készít tojánhéjjal. Annyit tud meg a laikus a tizenkét másodperces mozgókép futamideje alatt, hogy a tojánhéjak nagyon erős védelmet jelentenek, látja a termék elkészítését, de azt nem tudja meg, mikor, milyen módon kell vagy javallott használni azt. Ide számít még egy @.luvmoonyx által készített húsz másodperces¹⁵ is, amelyben bemutatja, hogy mielőtt kitenne Instagram-történetbe egy fotót, milyen rúnát rajzol alája. Egyetlen többletinformációnk a videó leírásában az, hogy a védelem (protection) címkét is feltüntette a készítő. Az ábrázolt grafika valóban védelmet hordoz magában a viking hitvilág szerint, viszont ez nem derül ki a látottakból vagy leírtakból.

A mérleg másik oldalán pozitívabb tapasztalatok helyezkednek el: több manifesztációs, mágiával (főleg szerelmi varázslattal) kapcsolatos tartalmat is bemutatnak a videókészítők lépésről lépésre, megmagyaráznak jelenségeket, tévhiteket oszlatnak el, segítik a kezdőket az elindulásban. Ilyen @ashandroseet egyik videója,¹⁶ amelyben a kezdőknek (akiket a közösség *baby witch*ként emleget) javasolja, hogy készítsenek listát különböző tárgyokról, növényekről, jelenségekről, írják le, számukra ezek mit jelentenek, valamit informálódjanak jelentésükről, és később használják a nekik kedves tárgyakat, növényeket a gyakorlataikban. A tartalom leírásában jelzi, hogy ez nem egyetlen tan, hanem a saját tapasztalata, és

azt ajánlja, hogy a nézői alkalmazzák azt, ami rezonál velük, hagyják azt, amit nem éreznek sajátjuknak. Ez a felfogás amúgy is jellemző a boszorkánypraktikákra: az egyén személyes érzései és preferenciái befolyásolhatják a gyakorlatot, nem kötelező minden esetben követni azt, amit más boszorkányok alkalmaznak. Oktató jellegű videók közé sorolható @righteouspiscis747 egyik munkája, aki azt mutatja be,¹⁷ hogyan kell a boszorkány „lezárja a tükrét” (egyesek a spirituális közegekben úgy vélik, a tükrök kaput nyithatnak egy másik világra vagy dimenzióra, és ilyen gyakorlattal óvják meg magukat ártó lelkektől, erőktől vagy jelenségektől).

A szakirodalmi megfigyelések közül a boszorkányság materialista mivoltját cáfolja @moonstreetkits posztja,¹⁸ amelyben arról beszél a tartalomgyártó, hogy nem szükséges egy boszorkány elköteleznie magát egy nézet vagy ág mellett ezen az újpogány valláson belül, nem szükséges sok terméket, tárgyat birtokolni, hiszen ezek nélkül is végezhetőek gyakorlatok, mindemellett nem feltétlenül számít pogánynak, aki boszorkánysággal foglalkozik, hiszen ő is pusztán spirituálisnak vallja magát. Ezekon a példákön kívül fontos lehet még, hogy a boszorkányok szívesen magyaráznak meg az érdeklődőknek bizonyos jelenségeket. A 2024-es, áprilisi napfogyatkozással kapcsolatban, egy kommentre reagálva @reignxena oktatta követőit¹⁹, a tavaly augusztusi kék hold jelenségről pedig @libertyavawalker tartalomgyártó boszorkány édesanyjától hallhattak, akik szembetalálkoztak a videóval.²⁰

A WitchTok az előbbieket példájából kiindulva variált kínálatot várja a közösség tagjait és az érdeklődőket, a tartalmak fekete kalapos macskáktól vicceken át tanításig széles skálán mozognak. A 2020-as években új erőre és nagy népszerűsége kapott jelenség azért is lehet imponáló a gyakorlóknak, mivel a személy kiteljesülését, az egyéni spirituális gyakorlatot úgy helyezi középpontba, hogy közben nem csorbulnak a közösségi értékek sem, hiszen az esetek nagy részében a közösség el- és befogadó, és a kölcsönös oktatás a sok tartalom alappillére. Ez a dogma nélküli pogány vallás természetesen folyamatosan alakul, kiegészül új ismeretekkel, talán el is hagy bizonyos elemeket, hiszen különböző kulturális közegekből merít. A kapcsolatháló, hűen a világháló tulajdonságaihoz, nemzetközi, folyamatosan mozgásban lévő, mindig aktív.

De, mint minden online közösségben, itt sem kizárólag a pozitív kohéziós erő jellemzi a teljes társaságot. Frampton és Grandison korábban idézett munkájukban összegezték az általuk megszólítottak negatív tapasztalatait is. Egyes kérdezettek úgy vélik, az újoncok kiszolgáltatott helyzetben vannak, mivel akadnak olyan tartalomgyártók, akik szándékosan félrevezető produktumokkal állnak elő. Ennek erősebb fokozata, amikor a kezdőket egy internetes csoporton belül azért zaklatják, mert hiányosak vagy tévesek az ismereteik – ami természetesen azt eredményezi, hogy az érintettek nem mernek már annyira kérdezni. Volt olyan megszólaló is, aki kiemelte, hogy néha nehéz egyensúlyt találni az elmélyült spiritualitás és a racionalitás között.²¹ Egyesek azt nehezményezik, hogy a világhálón már sok boszorkány csak az esztétikát képviseli, nem érdekli őket a boszorkányság spirituális vonzata. Van, aki ezeket a személyeket Harry Potter-pogányoknak bélyegzi.²²

Mára már szinte lehetetlen azt megmondani, hogy a régi vallásgyakorlástól mennyiben tér el az új, virtuális boszorkányság, hiszen a kereszténység előtti időkből is térségtől, kultúrától függően alakult. Amit viszont a közösség átörökölt az online világba, az a természet szeretete, a mágia gyakorlása, az asztrológia elemzése, jellegzetes és hagyományos eszközök használata, néha újragondolása, ezenkívül az egyén és közösség ambivalens, mégis működőképes és sokak számára szimpatikus élménye.

Ahogy arra a szakirodalom és a rövid kutatás is rávilágít, a WitchTok szóra-kozáson túl (az 50 videóból 7 egyértelműen csak mém vagy vicc) egy közösségi élmény. Ennek a platformnak a formátuma (például az, hogy egy videó kommentjére lehet új videóban válaszolni úgy, hogy a választott hozzászólás megjelenik a kép-

ernyőn) egyszerűvé teszi az interakciót. És annak ellenére, hogy a virtuális közösség tagjai közül sokan használják arra a fiókjukat, hogy legjobb tudásuk szerint pontos ismereteket adjanak át a követőiknek, az a tendencia mutatkozik, hogy az esztétika, a külsőségek vonzzák a felhasználókat. A megtekintett tartalmak egytizede ért el egymillió fölötti kedvelést, ebből kettő vizuálisan kellemesen, esztétikusan szerkesztett (feltehetően) trükkfelvétel, egy másik a tartalomgyártó saját zenéjének promóválásával érte el az egymillió fölötti kedvelést. Akad olyan videó ezek között, amelyben egy gót (goth) stílusú gyermekszobát rendeznek be a szülők, és csak egy mágiát bemutató videó szerepel a gyűjteményben a legnézettebb öt között.

■ JEGYZETEK

1. *A nők ellen háborúznak az afrikai boszorkányüldözők*. Origo 2009. 03. 17., web: <https://www.origo.hu/nagyvilag/2009/03/boszorkanyuldozes-csonkitas-a-the-independent-az-afrikai-nok-elleni-haborurol>. (2024. 04. 27.)
2. Az angol *coven* szó azt jelenti: boszorkányok gyülekezete. Úgy definiálhatjuk, mint egy boszorkányvalláson belüli kisebb (12-13 tagot számláló) csoport.
3. Népszerű, globális boszorkányvallás. Legtöbb követője két fő istenségben hisz, az Úrnőben és az Úrban. Legfőbb tanuk: „Tégy, amit akarsz, csak másnak ne árts!”, és hitük szerint minden jó és rossz cselekedet, energia háromszorosan hat vissza arra, aki kibocsátja.
4. Raven Grimassi: *Spirit of the Witch: Religion & Spirituality in Contemporary Witchcraft*. Llewellyn Publications, St. Paul, Minnesota, 2003.
5. Alexandra Frampton – Alexandra Grandison: “*In the broom closet*”: exploring the role of online communities in shaping the identities of contemporary witchcraft practitioners. *Current Psychology* 2023/42. 23800–23820, web: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-022-03441-z> c
6. Chris Miller: *How Modern Witches Enchant TikTok: Intersections of Digital, Consumer, and Material Culture(s) on #WitchTok*. *Religions* 2022/13. 118. web: <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/2/118> (2024. 04. 27.)
7. Mary McGill: *Wicked W.I.T.C.H: The 60s Feminist Protestors Who Hexed Patriarchy*. Vice, 2016. 10. 18. web: <https://www.vice.com/en/article/43gd8p/wicked-witch-60s-feminist-protestors-hexed-patriarchy> (2024. 04. 27.)
8. Johanna Braun: *#WITCHTOK*. *FKW // Zeitschrift für Geschlechterforschung und visuelle Kultur* 2022/70. 163–165. web: <https://doi.org/10.57871/fkw7020221615> (2024. 04. 27.)
9. Esmé Lily Katherine Partridge: *Digital Spirituality: Technological Re-Enchantment in 2020/1? An exploration of Witchcraft and Reality Shifting on TikTok as (post)modern spiritualities existing in Wouter Hanegraaff's 'mirror of secular thought'*. SOAS University of London, 2021. web: https://www.academia.edu/50946337/Digital_Spirituality_Technological_Re-Enchantment_in_2020_1_An_exploration_of_Witchcraft_and_Reality_Shifting_on_TikTok_as_post_modern_spiritualities_existing_in_Wouter_Hanegraaff_s_mirror_of_secular_thought (2024. 04. 27.)
10. Oren Golan: Introduction: *Digital Youth and Religion*. *Religions* 2023/14. 704. web: <https://www.mdpi.com/2077-1444/14/6/704> (2024. 04. 27.)
11. Lindsey Wright: *The Sound of Identity: Audios and Hashtags as Nexuses of Practice on TikTok*. University of Central Florida, 2021. web: https://stars.library.ucf.edu/honorstheses/1086/?utm_source=stars.library.ucf.edu/honorstheses/1086&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (2024. 04. 27.)
12. Fiona Matsen: *#WitchTok; An Examination of Female Empowerment And An Emphasis On The Creation of the “Witchy Aesthetic”*. State University of New York, 2022. web: <http://hdl.handle.net/20.500.12648/11982> (2024. 04. 27.)
13. HannY [hannah.dierks_]: *#spirituality #espiritualidad #bruja #wirthtok #witchcraft #witch #rosewater #rosemary #fypfv #viral*. 2023. 11. 30. TikTok, web: https://www.tiktok.com/@hannah.dierks_/video/7307304685528993057?q=witchtok&t=1714660832250
14. AllThingsWitchy [allthingswitchy1]: *this is a personal favourite for me*. 2023. 04. 19. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@allthingswitchy1/video/7223848066875510018?q=witchtok&t=1714660832250>
15. Moony or Gloria u choose [l.uvmoonyx]: *All the time*. 2023. 03. 01. TikTok, web:

<https://www.tiktok.com/@.luvmoonyx/video/7205473326863584517?q=witchtok&t=1714755067173>

16. ashandrosee [ashandrosee]: *Beginner Witchcraft Series: Part 1*. 2023. 07. 05. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@ashandrosee/video/7252258220641701146?q=witchtok&t=1714660832250>

17. righteouspisces747 [righteouspisces747]: *psa 2 lock ur mirrors*. 2024. 01. 15. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@righteouspisces747/video/7324424177337863466?q=witchtok&t=1714660832250>

18. Moon Street Kits [moonstreetkits]. 2023. 04. 11. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@moonstreetkits/video/7220774839567584554?q=witchtok&t=1714660832250>

19. Manbo Xëna [reignxena]: *Replying to @Peace*. 2024. 04. 09. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@reignxena/video/7355879498946039082?q=witchtok&t=1714755067173>

20. Libertyavawalker [libertyavawalker]: *Prepare urself another moon to shake things up... AGAIN*. 2023. 08. 29. TikTok, web: <https://www.tiktok.com/@libertyavawalker/video/7272747899547667744?q=witchtok&t=1714660832250>

21. Idézve a megszólalót: „Van, aki azt mondja: »A férjem csúfolt engem... Tönkretette az oltáromat«... Az emberek a hozzászólásokban azt mondják: »Ó, próbáltál már zsályát gyűjtani? Próbáltad már meggyűjtani ezt a gyertyát?«... Akkor én azt mondom, hogy »valószínűleg fel kellene hívnod a Női Segélyszervezetet«... Nem azt mondom, hogy a mágikus dolgok nem működnek. De ezen a ponton a valódi életre van szükségük.”

22. Frampton–Grandison: i. m.

